

Kino dilində intonasiyaya görə cümlə növlərindən istifadə qaydaları

Fizuli Mustafayev

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Annotasiya. Məqalə kino dilində intonasiyaya görə cümlə növlərindən istifadə qaydalarına həsr olunub. Əsas vurğu cümlə növlərinin iki cəhətinə köklənib.

Qeyd edildiyi kimi, eyni məqsədlərə xidmət edən sintaktik vasitələr arasında keçilməz sədd yoxdur. Əksinə funksiyalarına və məna əlaqələrinə görə onlar bir-birlərinə sıx bağlıdır və bütövlükdə filmin daha yaxşı qavranılmasına xidmət edirlər. Eyni zamanda sintaktik vahidlərin hər biri işlədilmə məqamına və vəzifəsinə görə konkret spesifik xüsusiyyətlərə malik olur.

Aparılan tədqiqata görə kino dilində geniş yayılmış və emosionallıq keyfiyyətilə seçilən nida cümlələri, həm dialoq və monoloq nitqində, həm də vasitəli və vasitəsiz nitqdə işlənir. Burada nida cümlələrinin daha bir növü olan modal söz-cümlələr də diqqəti cəlb edir.

Məqalədə maraqlı cəhətlərdən biri də budur ki, nida cümlələrinin özü kino dilində informativ məqsədlərlə işlədilmir. Çünki əsl nida cümlələri yeni fakt bildirmir, hərəkətə təhrik etdirmir və sual vermir. Əsl nida cümlələri yalnız danışanın hər hansı hərəkətə, fakta, hadisəyə, situasiyaya qarşı emosional münasibətini ifadə edir.

Məqalədə müxtəlif kinofilmlərdən maraqlı misallar göstərilmişdir.

Açar sözlər: sintaktik vahid, informativlik, əlaqəlilik, şifahi nitq, danışiq nitqi, sual cümləsi, əmr cümləsi, nida cümləsi, nəqli cümlə

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 04.10.2021; qəbul edilib – 18.10.2021

Rules for using sentence types according to intonation in cinema language

Fizuli Mustafayev

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the rules for the use of types of sentences on intonation in the language of cinema. The emphasis is on two aspects of sentence types.

As noted, there is no insurmountable barrier between syntactic tools serving the same purpose. On the contrary, due to their functions and semantic connections, they are closely related to each other and serve to better understand the film as a whole. At the same time, each of the syntactic units has certain characteristics depending on the point of use and function.

According to the study, exclamatory sentences, widespread in the language of cinema and characterized by emotional quality, are used both in dialogical and monologue speech, as well as in direct and indirect speech. It's also worth paying attention to modal verbal sentences, another type of exclamatory sentences.

One of the interesting aspects of the article is that the exclamatory sentences themselves are not used for informational purposes in the language of cinema. Because real exclamatory sentences do not convey new facts, provoke action, or ask questions. Real exclamatory sentences express only the speaker's emotional reaction to any action, fact, event or situation.

The article presents interesting examples from various films.

Keywords: syntactic unit, informativeness, coherence, oral speech, colloquial speech, interrogative sentence, imperative sentence, exclamatory sentence, declarative sentence

Article history: received – 04.10.2021; accepted – 18.10.2021

Giriş / Introduction

Kino dili üzərində müşahidələr göstərir ki, burada istifadə edilən sintaktik vahidlərə iki cəhətdən yanaşmaq olar: a) informativlik; b) əlaqəlilik. Elə bu işlədilmə məqsədlərinə görə də onları iki qrupa ayırmaq mümkündür:

I. İnformativlik məqsədilə işlədilən sintaktik vahidlər (nəqli cümlələr və qismən də nida cümlələri).

II. Nitqdə qarşılıqlı əlaqəni təmin etmək məqsədilə işlədilən sintaktik vahidlər (sual cümlələri, əmr cümlələri və qismən də əmr-nida cümlələri).

Əsas hissə / Main Part

Nəticə etibarilə eyni məqsədlərə xidmət edən bu sintaktik vahidlər arasında keçilməz sədd yoxdur, əksinə funksiyalarına və mənə əlaqələrinə görə onlar bir-birilərinə sıx bağlıdır və bütövlükdə feilin daha yaxşı qavranılmasına da xidmət edirlər. Eyni zamanda bu sintaktik vahidlərin hər biri işlədilmə məqamına və vəziyyəsinə görə konkret spesifik xüsusiyyətlərə malik olur.

I. İnformativlik məqsədilə işlədilən sintaktik vahidlər hər hansı fakt və hadisə haqqında müəyyən məlumat verir, eyni zamanda haqqında danışılan predmetə müəyyən emosional münasibət bildirilir. Məsələn:

“Müxbir: – Qəbrimi elə burada qazarsan. Qardaş, bu stolun altında... Qazarsan qəbrimi, basdırarsan məni, ölüm qalım burda. Səhər Əziz babanı da gətirərsən qəbrimin üstünə. Bir itkin düşən nəvən gəlmişdi, deyərsən. Gəldi, səni görə bilmədi, divaruvu suluya bilmədi, çəpə-rüvü hörə bilmədi... Günahı çox idi, deyərsən, qardaş. Üzüvə çıxmağa üzü gəlmədi, xəcalətin-dən öldü, deyərsən...”

Sədr: – Elə demə, qardaş, – dedi. – Ağlayaram... O vaxtı hörmət-izzət var idi... Kiçik böyüyün qabağında cıqırını çıxarmazdı. Ağsaqqal hamının böyüyü sayılırdı. Məclislərdə gənc oğlan-qız kirimişcə oturardılar oturduqları yerdə. Eh!... Nə deyim?...” **“Babamın babasının ba-**

bası”, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 1979.

Burada nitq informativ səciyyə daşıyan sadə yığcam nəqli cümlələrlə müşayiət edilir. Artıq ötüb keçmiş hadisə haqqında təfərrüatı ilə məlumat verilir. Yaxud:

“Qorxmaz: – Daha niyə dilxor olursan ki, darıxma, bir yerdə işləyərik. Mən bilirəm neyləmək lazımdır. Ən birincisi, oğrunu tutub döymək lazımdı. Onda hər şeyi boynuna alacaq.

Tapdıq: – Pansionatda iki yüz adam var, hansını tutub döyəcəksən.

Qorxmaz: – Onu mən bilirəm lələşin! Mənimçün oğru tutmaq nə böyük iş idi? O iş mənimçün bir zamanlar su içmək kimi bir şey idi. O vaxtı bekarçılıqdan camaatın bağı çatlayardı. Hərə bir işin qulpundan yapışırdı. Heç kəs boş-boşuna aşağı-yuxarı veyillənməzdi. Balıq tutan öz işində, quşbaz da, həmçinin. Heç it boğuşduran, xoruzunu qəhrəman edən... Köhnə moskviçlərlə Bakının küçələrində ədabazlıq edənlər və sair və sair. Nə isə uzun danışdım, sən ona de ki, Qorxmaz razıdır, ancaq bu işin bir xərci var. Qoy tərləsin də. O qədər pulu var. Yaxşı, yığışdır bunları, balıq tutmaqda olsa, gedək operativ plan tutaq”. **“Kapitanın xəzinəsi”**, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2013.

Bu nəqlətmə forması bir növ bədii ədəbiyyatda mövcud olan müəllif təhkiyəsinə bənzəyir və özünü iki şəkildə göstərir:

a) İnformativ təhkiyə: b) psixoloji təhkiyə.

a) İnformativ təhkiyədə hadisə haqqında məlumat verilir. Canlı danışiq dilində yaxınlaşma cəhdi özünü göstərir. Cümlələr qısa və aydın olur. İnformasiya tezliyi artırır. Hadisələr əsasən keçmiş zaman formasında olur. Bəzən haqqında danışılan fakt və hadisənin xarakterindən, habelə danışanın münasibətindən asılı olaraq fikrin ifadəsində, informasiyanın verilməsində müəyyən emosional çalar da özünü göstərir. Məhz bu halda cümlə quruluşunda müəyyən yerdəyişmələr, inversiya, parselyasiya və s. sintaktik hadisələr müşahidə olunur.

Misallarda gördüyümüz kimi, hadisələr haqqında verilən informasiyada cümlənin söz sırası bəzən adi normativ vəziyyətdən fərqlənir. Bəzi cümlələrdə söz sırası pozulmuş, həm baş üzvlərin, həm də ikinci dərəcəli üzvlərin yeri dəyişdirilmişdir.

b) Personajlar nəqli cümlələr vasitəsilə, həm də psixoloji vəziyyəti ifadə edirlər. Beləliklə, əsərdəki surətlərin əhval-ruhiyyəsinin bu və ya digər situasiyada psixoloji vəziyyətlərinin ifadəsi ilə əlaqədar psixoloji təhkiyə meydana çıxır. Məsələn:

“Məsmə arvad: – Yavaş danış, ay bala. Yerin də qulağı var. Gedib xəbər çatdır onlara, günümüzü qara eləyərlər, biabır olarıq... Onsuz da bu simsiz teleqrafıyıq getdi.

Əlabbas: – Çatır çatsın da, ay nənə...

Məsmə arvad: – Ay bala! Birini bilirsən, birini yox... Fərəcov Mansurovun başına elə bir oyun açdı ki, qorxusundan başladı siçan dəyişi axtarmağa... “Yuxu”, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2001.

Obrazın psixoloji vəziyyəti haqqında informasiya nəqli cümlələrlə çatdırılır. Həm də bu zaman söz sırasının pozulması diqqəti cəlb edir. “Fərəcov Mansurovun başına elə bir oyun açdı ki, qorxusundan başladı siçan dəyişi axtarmağa” – cümləsində əməliyyat aparılmış bu cümlədə söz sırası adi, normal vəziyyətdə yox – dəyişilmiş halda verilərək personajın psixoloji əhval-ruhiyyəsinə müvafiq assosiasiya yaradılmışdır. Çünki cümlədə normativ söz sırasının müəyyən məqsədlə dəyişdirilməsi dinləyici ov-

qatının da dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Nəticədə psixoloji situasiyanı əks etdirmək üçün vacib olan bədii-üslubi effekt əldə edilmişdir. Müvafiq kontekstual situasiyada həmin bədii-üslubi effektin yaratdığı qorxu assosiasiyası daha təsirli olmuşdur.

Kino dilində geniş yayılmış və emosionallıq keyfiyyətilə seçilən nida cümlələri, həm dialoq, həm də vasitəli və vasitəsiz nitqdə işlənir. Burada nida cümlələrinin daha bir növü kimi modal söz-cümlələr də diqqəti cəlb edir. Söz-cümlələr və ya daha geniş mənada götürsək, cümlə əvəzləri əsasən, dialoq nitqi üçün səciyyəvi olub, müəyyən bir fikrə, ifadəyə qarşı verilmiş qısa və lakonik cavablardır ki, bunlar da emosionallıq cəhətdən çox dolğun olur. Məsələn:

“Xala: – İndiki cavanların çoxu elə korlanıblar ki, hamısı narkomandırlar. Amma bizim Eldar kitab həvəskarıdır, coğrafiya ilə maraqlanır.

Mədinə: – Hə! Hə! Doğru”. “Məhkumların cənnəti”, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2012.

“Mədinə: – Evimizdə qlobus var. Hər üç okeanı tanıyıram. Oxuduqların yadından çıxmayıb ki?

Eldar: – Yox! Çıxmayıb. Amma dörd okean var.

Mədinə: – Yaxşı!” Yenə orada.

Bu misallarda “hə”, “yox”, “yaxşı” modal sözləri cümlə rolunda çıxış edərək fikrin emosionallığını artırır. Deməli, burada nida cümləsinin əsas xüsusiyyəti bir də ondan ibarətdir ki, həmin cümlə növləri öz əsas kommunikativ funksiyasından (ünsiyyət vahidi olma, ünsiyyətə xidmət etmə) başqa, emosional funksiyaya da malikdir.

Əsl nida cümlələrinin özü kino dilində informatik məqsədlərlə işlədilmir. Çünki əsl nida cümlələri yeni fakt bildirmir (nəqli cümlə kimi), hərəkətə təhrik etdirmir (əmr cümləsi kimi) və sual vermir (sual cümləsi kimi). Əsl nida cümlələri yalnız danışanın hər hansı hərəkətə, fakta, hadisəyə, situasiyaya qarşı emosional münasibətini ifadə edir.

II. Kino dilində qarşılıqlı əlaqəni təmin etmək məqsədilə işlədilən sintaktik vahidlər, yeni fakt bildirməklə yanaşı, hərəkətə, nitqə təkan

verir, hadisələri şəxələndirir və obrazları səciyələndirir.

1. Sual cümlələrinin geniş tətbiqini hər şeydən əvvəl, kinofilmlərin estetik-dramaturji təbiəti şərtləndirir. Bu cümlələr tamaşaçının diqqətini fəallaşdırır, hadisələrin daha geniş qavranılmasını təmin edir. Ona görə də nəyin və necə baş verdiyini “göstərmək” üçün kinofilmlərdə tez-tez sual cümlələrinə müraciət edilir. Burada sual cümləsi insan təfəkkürünü genişləndirən üsullardan biri kimi özünü göstərir. Buna görə də personajları danışmağa, onları başqaları ilə dialoqa girməyə, hadisələri açmağa sövq etmək üçün münasib sintaktik vasitə kimi tez-tez sual cümlələri işlədilir. Məsələn:

“Kapitan: – Nə, ordan gələ bilməz? Burdan ki gələ bilər. Bax. Şüşənin birini çıxardır və əlini rahatca içəri salıb qapını açar. Buna nə deyirsən? Ola bilməz?”

Bəhrüz: – Sən canın. Bu işi böyüdü, aləmi bir-birinə qatma. Polisə də bəhanə lazımdır ki, tökülüşsünlər bura. Sən darıxma, sonra bir şey fikirləşərik.

Kapitan: – Hara gedirsən? Bəs mənim pullarım? Mən heç nə bilmirəm, pullarım tapılmasa, mən şikayət edəcəyəm, aləmi tökəcəyəm bura. Bəhrüz qarşısındakı kapitana baxır, fikrə gedir, sonra cibindən üç yüz manat çıxardıb uzadır kapitana”. “Kapitanın xəzinəsi”, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2013.

Beləliklə, dialoq başlanır və onun gedişində yeni hərəkətə təkan verən sual cümlələri vasitəsilə personajların qarşılıqlı ünsiyyəti davam edir. Nitqdə qarşılıqlı əlaqənin yaranmasına təkan verən sual cümlələri aşağıdakı üslubi məqsədlərə xidmət edir”.

a) Müraciət məqamında (monoloji nitqdə personaj ya özünə, ya da müsahibinə müraciət edir). Məsələn,

“Eldar: – Brakonyerlik edirlər!”

Xala: – Eldar elə zərəfatçıdır ki, uşaqlıqdan kürünü sevir. Hardan əldə olduğunu bilmir bəyəm?

Anası: – Sən aqlını itirmisən. Sənə nə olub axı? Özünü necə aparırsan?

Pərvin: – Hə, növbəti gözəlçə necədi, xoşuna gəldi? Bəs təzə qohumlar?” “Məhkumların cənnəti”, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2012.

“Mahmud: – Döyüşə, öldürməyə bir insan necə həvəs edər? Məgər o insandır? Əsl qərībā olan budur ki? Mühəribədə öldürülən sadəcə əsgər deyil. Düşün; uşaqları, ailələri, sevdikləri var. Onlara günah deyilmi? Belə bir günahın yükünü daşımaq asandır?”

Bayandır: – Yaxşı deyirsən, xoş deyirsən, amma mühəribə etməsək, dövlətin xəzinəsi nə cür dolar? Heç bunu fikirləşmişən?” “Mahmud və Məryəm”, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2011.

“Professor: – Nədi, çox böyük iş olub? Bu, anadan olanda babası o baydaçanı bunun adına döydürtdürüb?”

Professor birdən duruxdu: – Dayan! Dayan!... Necə dedi? Deyir mən anadan olanda babam o baydaçanı mənim adıma döydürtdürüb? Onda belə çıxır ki, balam, bu kişinin özü-nün də yüz altmış yaşı var da, elə deyilmi?” “Babamın babasının babası”, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 1979.

“Bəhrüz: – Hələlik bu üç yüz manatı götür, sonra qalanını da verərəm, yaxşı?”

Kapitan: – Sənin pulun mənə lazım deyil. Oğrunu tap mənimçün görüm, hansı əclafdı əlini mənim cibimə soxan?”

Bəhrüz: – Arxayın ol, taparıq. Sən hələlik bunu götür, mənə inanırsan da?” “Kapitanın xəzinəsi”, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2013.

b) Dialoqlarda işlədilən sual cümlələri məlumatverici, aydınlaşdırıcı, izahedici funksiyaları daşıyır. Ona görə də ssenari müəllifləri həmişə belə suallardan istifadə edərək çalışmışlar ki, tamaşaçı yorulmasın, darıxmasın və ssenari müəllifinin fikri daha aydın şəkildə verilsin. Bu forma kinofilmlərdə maraqlı üslubi vasitə kimi diqqəti cəlb edir. Bəzən elə situasiyalar yaranır ki, personajlar dialoqda yalnız sual cümlələrinə istifadə edirlər. Məsələn:

“Əhəng satan: – Əhəng alan, ağ əhəng alan!

Səkinə arvad: – Uy bismillah! Canını dərd-azar alsın, süpürgə bığların soyxaya qalsın...

Gəlin: – Harda qalmısan ay Səkinə xala? Uşaqlarım bu gün südsüz qalıb.

Səkinə arvad: – Qoyurlar məgər?”

Gəlin: – Kim qoymur, ay Səkinə xala?

Səkinə arvad: Eh nəyinə gerek? Sənə demərəm. Sən bildin, ves Bakı bildi...

Gəlin: – Ayıb deyil, Səkinə xala? Bu vaxtacan mən bir adamın sözünü başqasına demişəm? Bu nə sözdür, ay arvad?

Səkinə arvad: – Deyirsən qorxmayım səndən?”

“Yuxu” bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 1996.

c) Əsasən monoloji, bəzən də dialoji nitqdə ardıcıl şəkildə işlənən sual cümlələri, həm tamaşaçını hadisələrin axırına çəkir, həm də nitqə ekspressivlik gətirir. Məsələn:

“Leylanın anası: – Əvvəllər biz Neftçilər prospektində böyük dördotaqlı mənzildə yaşayırdıq. Ərim Bakı gəmiqayırma zavodunun baş mühəndisi idi. Dövlət mükafatına da layiq görülmüşdü. Bəs indi?

Eldar: – Sizcə onu başınızdan rədd etmək üçün Umbakiya niyə göndərdi? Yəqin sizə mane olurdu da? Sizə də gəlib? Yəqin ikinci ərinizdir, ya da dostunuzdur, eləmi? Axı, nəyə görə siz öz qızınızdan əl çəkmişiniz?” **“Məhkumların cənnəti”**, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2012.

Burada sual cümlələri və onları yaradan intonasiya bədii düşüncənin tələbi ilə müəyyənləşir və konkret üslubi ekspressiya yaradır. Belə məqamlarda fikrin ekspressivliyi daha qüvvətli ifadə olunur. Vurğu sual bildirən sözlərin üzərinə düşür və həmin sözlər yüksək intonasiya ilə deyilir. Bəzən sual cümlələrinin belə ardıcıl işlədilməsi əsərdə müəyyən psixoloji situasiya yaradır və dramatikliyi qüvvətləndirir. Məsələn:

“Gəlin: – Vay, vay... Yazıq arvad. Nöşün getmişdi ürəyi görəsən?

Məsmə arvad: Yetimçənin əlindən. Cigəri yanımış dinc dayanır məgər?

Gəlin: – Yenə nə edib yetimçə?

Səkinə arvad: – Neyləyib, neyləyib... Daha neyləməliydi ki?... O boyda kişinin qızını qaçırdıb.

Gəlin: – Hansı kişinin, ay Səkinə xala?

Səkinə arvad: – Fərəcovun.

Gəlin: – Vay, canın yansın gədə! Nə vaxt olub ki?” **“Yuxu”**, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2001.

Tamaşaçı istər-istəməz bu sualların cavablarını həyəcanla gözləyir.

2. Nitqdə qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsində, personajların hər hansı hadisəyə və bir-

birilərinə münasibətlərini bildirməsində geniş işlənən sintaktik vahidlərdən biri də yanaşı işlənən nəqli və sual cümlələridir. Belə cümlələr hər hansı fakt haqqında informasiya verməklə (nəqli cümlələrlə) nitqdə qarşılıqlı əlaqə üçün zəmin yaratmaqda və bu faktın yeni cəhətlərini üzə çıxarmaqda (sual cümlələrlə) xüsusi üslubi effekt kəsb edirlər. Məsələn:

“Müəllimə: – Hacıbala, tökmə qumu onun başına. Ay uşaqlar, sizcə, bu qum başa tökmək üçündür?”

Toppuş Həcər: – Bəs neyçündür, müəllimə? Qumdan ancaq ev tikilər? Qum oynamaq üçün deyil? Qum-qum oyununu nədən oynayaq bəs? Niyə qoymursuz oynamağa?

Müəllimə: – Ona görə ki, gözlərinizə dolar, kor olarsınız. Deyin görüm, qumla oynamaq kimə xeyir gətirib?” **“Yuxu”**, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2001.

Güllü ilk cümləsi ilə, yəni nəqli cümlə vasitəsilə həyat yoldaşının – Zəkinin qəbul imtahanlarına qalması haqqında informasiya verir. Suallı bildirən ikinci cümləsində bu hadisənin (faktın) səbəbinin tamaşaçı üçün aydınlaşdırılmasına təkan verir. Beləliklə, nəqli və sual cümlələri bir-birilərini əvəz edir və onların arasında daxili bir vəhdət özünü göstərir.

3. Əmr cümlələri də nitqdə qarşılıqlı əlaqənin təmin olunmasında, personajların hər hansı işə, hərəkətə vadar edilməsində mühüm rol oynayır və kinofilmlərin dilində özünü əsas sintaktik vahidlərdən biri kimi göstərir. Müşahidələr göstərir ki, dilçilik ədəbiyyatlarında “əmr cümlələri” adı ilə qeyd edilən bu cümlə növünün xüsusiyyətləri kino dilində daha geniş olmaqla həmin ifadənin (“Əmr cümləsi”) hərfi mənasından kənara çıxır. Daha doğrusu, bu cümlələr qəti əmr mənasında işlənməklə yanaşı, onunla bağlı olan başqa məna çalarları da (xahiş, öyüd, nəsihət, tələb, hətta istək, arzu və s.) ifadə edə bilir. Bu isə əmr cümlələrinin məna və işlənmə dairəsini genişləndirir. Məsələn:

“Atası: – Açıq de görüm nə olub, niyə özünü belə tərbiyəsiz aparırsan? Zəhmət çək, deyilən yerdə otur!”

Eldar: – Sənin polislərin artıq məni güdməyə başlayıblar?

Atası: – Oğlum, mənimlə o tonda danışma! Onlar sənin maşınının nömrəsini biliblər, həm

də xəbərdardırlar ki, mən rayon polis şöbəsinin rəisiyəm. Ona görə də hər şeydən xəbər tuturam. Səhər Cəfər müəllim zəng edib dedi ki, cüzamlıları müalicə edən xəstəxananın ünvanını bəyanib...” **“Məhkumların cənnəti”**, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2012.

“Atası”nın danışdığındakı birinci **“Zəhmət çək, deyilən yerdə otur”** cümləsi qəti əmr cümləsi kimi özünü göstərsə, “Atası”nın dediyi başqa cümlədə: **“Oğlum, mənimlə o tonda danışma!”** cümləsi yalnız qrammatik formasına görə qəti əmr cümləsinə bənzəyir. Əslində isə burada bir öyüd, məsləhət, nəsihət ifadə olunur.

Əmr cümlələrinin müxtəlif mənalı içərisində sözün həqiqi mənasında əmr ifadə etmək əsas olduğundan bu cəhət kino dilinin sintaksisində də özünü qabarıq şəkildə göstərir. Aşağıdakı misalları nəzərdən keçirək:

“Kapitan: – Əlbəttə, inanıram. Sən çəstni adamsan!

Salman: – Kapitan, xeyir ola, heç salam, zad vermirsən!” **“Kapitanın xəzinəsi”**, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2013.

“Dilbər: – Məni bir ordu adamın xidmətinə ver, amma Mahmuda göndərmə xanımım! Utanıram ondan, həya edirəm!

Qəmər Banu: – Utanırsanmı, həyamı edir-sən? Rəzil! Küçə qadını!” **“Mahmud ilə Məryəm”**, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2011.

“Kolxoz sədri: – Buyurun, buyurun, xoş gəlmisiniz. Bağışlayın, soruşmaq ayıb olmasın, tanımadım!

Müxbir: – Hə, çox gözəl, çox gözəl!” **“Babamın babasının babası”**, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 1979.

“Atası: – Sən mənim yeganə oğlumsan, bala! Sən kimi müalicə etməyə hazırlaşırısan? Unutma ki, axırıncı kursdasan.

(Eldar susur).

Atası: – Ananı da incitmə, o səni çox sevir, yadından çıxartma!” **“Məhkumların cənnəti”**, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2012.

Qəti əmr cümlələri bir cümlə, bəzən bir söz-dən, bir feildən də ibarət olur. Bununla yanaşı əmr cümlələri a) istək, arzu; b) xahiş, rica, müraciət; c) öyüd, nəsihət, tövsiyə də bildirir.

a) Arzu, istək bildirən əmr cümlələrində əmr mənası nəzərə çarpmır. Lakin onlar qrammatik formaları ilə qəti əmr bildirən cümlələrdən heç nə ilə fərqlənmir. Məsələn:

“Kapitan: – Çox saq ol! Gələr hesablaşar, təki sənin işin getsin!

Kişi: – Şair, uduzursan, deyəsən?

Salman: – Bu nə borşdur bişirmisən? Adam heç yemək istəmir.

Xadimə: – Baş üstə, sabah ətli borş bişirərəm, təki sənin xoşun gəlsin”. **“Kapitanın xəzinəsi”**, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2012.

b) Xahiş, rica, müraciət bildirən əmr cümlələri müxtəlif məqamlarda işlənərək danışığa ekspressivlik gətirir və nitqdə qarşılıqlı əlaqəni qüvvətləndirir. Məsələn:

“Leylanın anası: – Biz əlimizdən gələni etdik, atası da, mən də. Ən yaxşı həkimlərə göstərdik, müalicə etməyə çalışdıq. Hətta Neftçilər prospektindəki evimizi də satıb bura köçdük, qalan pulları onun müalicəsinə sərf etdik. Allah köməyin olsun! Allah bu xəstəliyinə şafa versin!

Eldar: – Bəd xəbər oldu. Hayıf ondan”. **“Məhkumların cənnəti”**, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2012.

c) Öyüd, nəsihət, tövsiyə bildirən əmr cümlələri də nitqdə qarşılıqlı əlaqənin təmin olunmasına xidmət edir. Məsələn:

“Səkinə arvad: – Dünən gecə, Fərəcov gəcəynən Zəlili çağırırdı. Səhərəcən kəndi alt-üst eləyiblər. Axır ki, dənizdə tapıblar onları. Görüb ki, qucaqlayıb çimirlər özləri üçün. Yazıq kişi... Cin vurub başına! Basıblar gədani gülləyə... Amma baxsın işinə. Elə edəcəyik ki, günahkar öz cəzasına çatsın. Elə edəcəyik ki, hərə öz payını alsın! **“Yuxu”**, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2001.

Bu ümumi məna növlərindən başqa, kino dilində personajların qarşılıqlı əlaqəsini təmin edən əmr cümlələri bir çox məna incəlikləri də ifadə edir və müəyyən üslubi məqsədlərə xidmət edir.

4. Nitqdə qarşılıqlı əlaqənin yaradılmasında iştirak edən əmr-nida cümlələrinin kommunikativ təbiətində ikilik özünü göstərir. Yəni onlar həm iradi cəhəti bildirir, həm də emosiyaları ifadə edir.

“Səkinə arvad: – Yox aaz, yan keçib güllələr! Sən gədədə bicliyə bax! Canı yanmış min-dirib qızı maturula, çıxardıb aradan, harda gizlədib allah bilir... Canında qorxu-zad yoxdur, özündən çıxanda ona baxma!”

Gəlin: – Vay səni qan qusasan, gədə!

Səkinə arvad: – Yavaş ay qız, səsinə başına alma! Bir də yaman dedin ha!” **“Yuxu”**, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2001.

Əmr-nida cümlələri, əsasən, dialoq nitqində işlənir. Onlar öz leksik tərkiblərinə görə də fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Kino dili sintaksisi üçün tərkibində əsasən ədatlar işlənən əmr-nida cümlələri xarakterikdir. Daha çox “da, də”, “hə”, “ki” ədatları əmr-nida cümlələrinin struktur əlaməti kimi çıxış edir. Onlar, adətən, xəbərdən (daha çox feili-xəbərdən) sonra gəlir və cümlənin emosionallaşmasına səbəb olur. Həmin ədatlarla işlənən əmr-nida cümlələri müxtəlif intonasiya ilə tələffüz olunur və müxtəlif məna incəliklərini əks etdirir. Məsələn:

“Eldar: – Bu evi də satmaq olardı. O vaxtın evləri də yaman evlər idi ha, düzdürmü, ay xala! Hayf o zamandan, çox işlər görmək olardı ha! Öz aramızdır, çox işlər də görmüşük ha!” **“Məhkumların cənnəti”**, bədii film. “Azərbaycanfilm” Kinostudiyası. 2012.

İntonasiyaya görə cümlə növlərindən istifadə məsələsindən danışarkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, hansı sintaktik vahidin işlədilməsi bir

çox hallarda ssenari müəllifinin fərdi üslubu ilə sıx bağlı olur.

Kino dilinin müxtəlif üslubi məqamlarında özünü göstərən cümlələrin geniş təsnifatı bir daha onu təsdiq edir ki, burada nitq daha çox sadə sintaktik konstruksiyalara meyil edir. Bu isə öz növbəsində janrın sintaktik xüsusiyyətlərinin danışıq dili sintaksisinə yaxınlaşmasını şərtləndirir. Bunları nəzərə alaraq kino dilinin sintaksisi haqqında aşağıdakı ümumi nəticələrə gəlmək olar:

Danışıq dilində olduğu kimi, burada da nitqin təsirliliyi, onun emosionallığı və ekspressivliyi bir çox hallarda məhz hansı sintaktik konstruksiyaların seçilməsindən asılı olur. Əsasən danışıq dilinin və kinonun spesifik təbiətinin təsiri ilə formalaşan kino dilinin sintaktik xüsusiyyətləri şifahi nitq normalarının müəyyənəşdirilməsində mühüm linqvistik amil kimi çıxış edir.

Danışığa xas olan ən mühüm keyfiyyət – ifadələrdə fikir bitkinliyi və semantik birləşmələrin mövcudluğu kino dilinin sintaksisində də özünü göstərir. Buradakı sintaktik vasitələr tək-cə müəyyən fikrin ifadəsinə deyil, həm də nitqin quruluşunun bütövlüyünə və onun hissələrinin əlaqələndirilməsinə xidmət edir.

Hadisələrin və dialoqların dinamikliyini təmin etmək, qavramanı asanlaşdırmaq üçün əsasən sadə cümlələrdən istifadə edilir. İnformativ yükü çox olan obrazların dilində isə ssenariyə heç bir ağırlıq gətirməyən mürəkkəb cümlələr, xüsusən tabeli mürəkkəb cümlələr işlədilir.

Nəticə / Conclusion

Cümlələrin quruluşu üçün sadəlik, həcmi üçün lakoniklik əsas şərtidir. Obrazların nitqinin uzun-uzadı cümlələrlə, xüsusilə, sinonimlərlə yüklənməsi, fikrin məntiqi düzümünü və emosionallığı pozur, mənanın qavranılmasını çətinləşdirir.

Bəzən nitqin fərdiləşdirilməsi, personajların intonasiyalarının bir-birindən fərqlənməsi psixoloji situasiyaların dolğun əks etdirilməsi, ən başlıcası isə informativlik və əlaqəlilik məqsədləri üçün nəqli, sual, nida, həmçinin əmr-nida cümlələrindən və yarımçıq cümlənin qoşulma tipindən geniş istifadə olunur.

Ədəbiyyat / References

1. “Babamın babasının babası”, 1979.
2. “Kapitanın xəzinəsi” bədii filmi, 2013.
3. “Yuxu” bədii filmi, 2001.
4. “Məhkumların cənnəti” bədii filmi, 2012.
5. “Mahmud və Məryəm”, 2011.

Правила использования типов предложений по интонации на языке кино

Физули Мустафаев

Доктор философии по филологии

Институт языкознания им. Насими НАНА. Азербайджан.

E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Резюме. Статья посвящена правилам употребления типов предложений по интонации в языке кино. Акцент делается на двух аспектах типов предложений.

Как уже отмечалось, нет непреодолимого барьера между синтаксическими инструментами, служащими той же цели. Напротив, благодаря своим функциям и смысловым связям они тесно связаны друг с другом и служат для лучшего понимания фильма в целом. В то же время каждая из синтаксических единиц имеет определенные особенности в зависимости от точки использования и функции.

Согласно исследованию, широко распространенные в языке кино и отличающиеся эмоциональным качеством восклицательные знаки используются как в диалогической и монологической речи, так и в косвенной речи. Здесь также стоит обратить внимание на модальные словесные предложения, еще один тип восклицательного знака.

Одним из интересных аспектов статьи является то, что сами восклицательные знаки не используются в информационных целях на языке кино. Потому что настоящие восклицательные предложения не выражают новых фактов, не провоцируют действия и не задают вопросов. Настоящие восклицательные знаки выражают только эмоциональную реакцию говорящего на любое действие, факт, событие или ситуацию.

В статье представлены интересные примеры из различных фильмов.

Ключевые слова: синтаксическая единица, информативность, связность, устная речь, разговорная речь, вопросительное предложение, повелительное предложение, восклицательное предложение, повествовательное предложение